

De studie van lokale en regionale rechtbanken en gerechtshoven maakt de laatste decennia een opmerkelijke opleving door. In dat kader wordt ook de procesgang bestudeerd: het procesrecht zorgt immers voor de concretisering van abstracte wetten en studeerkamerdogmatiek. De rechtshistorici slaan nieuwe wegen in. Behalve aan de institutionele en biografische aspecten besteden zij ook aandacht aan de politieke rol derhoven en banken in een tijd waarin de scheiding der machten vaak nog maar nauwelijks was doorgevoerd. De rechterlijke instellingen in Brabant stonden in 1993 ten derde male op het programma van een colloquium. Eerder was vooral aandacht geschonken aan de Raad van Brabant, of beter: raden van Brabant, want in 1591 was voor het veroverde deel van het oude hertogdom een Staatse raad ingesteld. Nu ging het om een ruimer thema: lagere gerechten, hun onderlinge verhoudingen en hun relaties tot de respectieve centrale raden van Brabant enerzijds, en om de vergelijking tussen deze raden met soortgelijke instellingen in de omgeving. Belgische en Nederlandse rechtshistorici en historici werkten weer eendrachtig samen.

Twaalf thema's passeren de revue: J. Monballyu en L. Zoodsma behandelen respectievelijk de gerechtelijke bevoegdheid van de Raad van Vlaanderen in de zestiende en van de staatse Raad en Leenhof van Vlaanderen te Middelburg in de zeventiende en achttiende eeuw. Th. J. van Rensch bespreekt de appèlrechtspraak van commissarissen-deciseurs te Maastricht in diezelfde periode. De heroriëntering van het Hof van Holland in de eerste decennia van de Opstand is het onderwerp van een kort artikel van R. Huijbrecht, getiteld 'Scheiding der geesten. Spiegeling langs de breuklijnen der geschiedenis'. Aspecten van leenrecht en evocatiepraktijk krijgen aandacht in de bijdrage van R. Opsommer over de wetachtige Kamer van Vlaanderen en de ondergeschiedte leenhoven circa 1500, en van G. H. A. Venner over geëvoceerde processen voor het Hof van Gelder te Venlo (die bij de bespreking van recente literatuur over evocatie nog had kunnen verwijzen naar het *Liber amicorum prof. dr. M. Baelde*, 1993,205). Natuurlijk kregen ook tijdens dit colloquium de raden van Brabant zelf weer aandacht. W. M. Lindemann behandelt de rechtspraak in leenzaken bij de Staatse raad en het leenhof van Brabant, met name aan de hand van 36 dossiers uit de zeventiende en achttiende eeuw. Een bijzonder thema stelt mw. B.C.M. Jacobs aan de orde in haar bijdrage over het ongenoegen der overheid dat partijen zich op de hals konden halen als zij besloten voor de 'verkeerde' raad te procederen: voor de 'legitieme' Raad van Brabant te Brussel, dan wel voor de 'rebelse' in Den Haag. M. W. van Boven deed archiefonderzoek naar de verhouding tussen Raad van Brabant en de regionale hoofdbanken inzake het appèlrecht in civiele processen gedurende de tijd van de Republiek. Van X. Rousseaux is de Nederlandse bewerking geplaatst van een eerder in 1988 verschenen artikel over machtsverhoudingen tussen lokale schepenbanken in Waals Brabant en de Brusselse Raad in de zeventiende en achttiende eeuw. De bundel wordt besloten met een ruim geïllustreerd essay over recht en rechtspraak in Tilburg (1342-1803) van de hand van B.C.M. Jacobs en G. J. W. Steyns, een bijdrage die tevens als handleiding diende voor een expositie over dat onderwerp ingericht in het gemeentearchief van Tilburg. Het is jammer dat aan deze hoogwaardige publikatie een index ontbreekt.

A. H. Huussen jr.

O. Thiers, *Bedevaart en kerkeraad. De Amersfoortse vrouwevaart van 1444 tot 1720* (Hilversum: Verloren, 1994, 150 blz., f29,-, ISBN 90 6550 386 2).

Ottie Thiers behandelt in deze bewerking van haar Utrechtse doctoraalscriptie bijna drie eeuwen

geschiedenis van Onze Lieve Vrouwe van Amersfoort. In 1444 vond een dienstmeid na een visioen een Mariabeeldje in een gracht. Het werd ondergebracht in de Onze Lieve Vrouwekapel, waar al spoedig een bloeiende cultus ontstond. De inkomsten waren zo aantrekkelijk, dat de Mariabroederschap daarover in conflict raakte met de kerkmeesters van de Sint-Joriskerk. Van de offergaven van de bedevaartgangers werd de Onze Lieve Vrouwe-toren gebouwd, die het stadsbeeld van Amersfoort nog altijd domineert—tenzij de plannen voor Manhattan aan de Eem inmiddels zijn uitgevoerd.

Thiers verzuimt de geschiedenis van de broederschap, de achterban van de devotie, uit te pluizen. Er is toch een stichtingsakte overgeleverd uit 1445 (!) en er bestaan lijsten van overleden broeders en zusters, erfstellingen, renten etc. De auteur volstaat met het signaleren van deze veelbelovende bronnen in een voetnoot op bladzijde 53, terwijl een analyse op zijn plaats was geweest in de buurt van bladzijde 25. Nu moet zij vooral bouwen op de resoluties van het stadsbestuur, dat zich vrijwel uitsluitend bemoeide met de openbare orde tijdens processies. Een andere belangrijke bron voorde geschiedenis van de cultus vormt het mirakelboek, met zijn 541 wonderverhalen het grootste van Nederland en nog altijd niet deugdelijk uitgegeven. Een analyse van deze mirakelen levert overigens niet zo veel op, omdat de meeste uiterst beknopt zijn en weinig details over de betrokken personen melden. Thiers gaat op een enkel aspect wat dieper in, niet altijd met gelukkig resultaat. Zo speculeert zij nogal wild over verschuivingen in het aandeel van de geestelijkheid in het totaal aantal bedevaartgangers in Den Bosch en Amersfoort; dit lijkt op basis van percentages van 1,25 en 0,74 in onvergelykbare plaatsen en periodes niet verantwoord.

Nadat het enkele decennia stil was geweest rond de vrouwevaart, vond in de jaren 1544-1545 een opvallende herleving plaats. Er werden nieuwe wonderen gemeld en het stadsbestuur ging zich weer inlaten met de processie. Thiers veronderstelt op goede gronden dat de cultus werd opgepoetst ten behoeve van een imagoverbetering van Amersfoort, dat kort tevoren was veroverd door de hertog van Gelre en van zijn privileges was beroofd door Karel V.

De devotie overleefde de beeldenstorm en—was enige-tijd een wapen—in de eontrareformatie—Zelfs 1579, het jaar waarin Amersfoort zich aansloot bij de Opstand, vormde niet echt een keerpunt. Tot 1619 werd de vrouwevaart oogluikend toegestaan. Eerst na de bestandswisten waren hardere maatregelen onontkoombaar. De processie werd gesecculariseerd en omgevormd tot een schuttersoptocht. Rond 1650 was de toeloop van elders verdwenen, maar in kleine kring ging de devotie door. De doodsteek werd verrassend genoeg niet gegeven door groeiende invloed van de gereformeerde kerk, maar door onderlinge verdeeldheid van de katholieken. De devotie lijkt namelijk de inzet te zijn geweest van de strijd tussen de staties van de seculieren en de regulieren. De auteur moet veel gissen bij gebrek aan bronnen, maar redeneert ingenieus: de regulieren hadden geen belang bij de vrouwevaart, omdat het beeldje bij de seculieren berustte; die hadden op hun beurt de steun van het stadsbestuur nodig en gaven daarom gehoor aan de oproep om geen processies meer te houden.

Het boekje is goed verzorgd en vlot geschreven. Soms te vlot: de schaarste van het bronnenmateriaal heeft de auteur ertoe verleid het kader nogal breed te maken. Zij schetst in elk hoofdstuk eerst uitvoerig een breed panorama van alles wat er in die tijd in Europa gebeurde, om pas in de laatste paragraaf uit te komen bij haar eigenlijke onderwerp. Er zit wat veel lijst rond dit schilderijtje, dat echter een vaardig geschetst beeld geeft van een soms verrassende geschiedenis.

D. Schlüter, *Met den koorde of door het zwaard. Criminele rechtspraak, dood- en lijfstraffen in Twente vanaf de middeleeuwen* (Oldenzaal: Twents-Gelderse uitgeverij De Bruyn, 1994, 207 blz., f39,90, ISBN 90 6693 067 5).

De eerste helft van Schlüters boek biedt een keurig en voornamelijk op de *Geschiedenis van Overijssel* (Deventer, 1970) gebaseerd overzicht van de rechterlijke organisatie in Twente van de Germaanse tijd tot de negentiende eeuw, en vervolgens een bespreking van de verschillende wijzen waarop in de onderscheiden periodes dood- en lijfstraffen werden toegepast. Heel efficiënt brengt de auteur het aantal van 32 veronderstelde executieplaatsen in en rond Twente terug tot twee: bij Oldenzaal (waar de gevangenis was) en bij Delden, waar veel van de drosten in de buurt woonden. Het aantal executies was niet groot genoeg om het lonend te maken een eigen beul in dienst te nemen, en het is vermakelijk hoeveel moeite het vaak kostte om tijdig een scherprechter ter plaatse te krijgen.

In het tweede deel van zijn boek bespreekt hij vier processen die op een veroordeling tot de doodstraf uitliepen. Een aantal bijlagen besluit het boek: twee lijsten met de door de auteur uit zijn bronnen bijeengebrachte veroordelingen tot dood- en lijfstraffen, en lijsten van Twentse drosten en richters. Deze laatste twee bijlagen zijn samengesteld door medewerkers van het rijksarchief in Overijssel. Uiteraard was de drost verantwoordelijk voor de (hoge) rechtspraak en zo nodig het uitvoeren van dood- of lijfstraffen, maar al vanaf het eind van de zestiende eeuw was hij verplicht om voor het wijzen van het vonnis advies te vragen aan rechtsgeleerden. Kennelijk was dat een schriftelijke procedure: de drost zond de stukken op, en kreeg vervolgens een nota. Werd een dergelijke omslachtige handelwijze werkelijk voor alle zaken toegepast?

In het voorwoord legt de auteur uit dat het boek is 'ontstaan uit ... nieuwsgierigheid en verontrusting' (1): nieuwsgierigheid naar de rechtspraktijken in het verleden, en verontrusting over de strafmaat in het heden, en over het nog steeds voorkomen van dood- en lijfstraffen. Een derde item op zijn agenda komt impliciet naar voren: in hoeverre gaat het beeld dat F. Egmond in haar *Op het verkeerde pad. Georganiseerde misdaad in de Noordelijke Nederlanden 1650-1800* (Amsterdam, 1994) voor Holland en Brabant schetst ook op voor Twente? Schlüter treft inderdaad een aantal 'bendes' aan: groepen mensen die gezamenlijk misdaden begaan. Hij plaatst de fameuze Huttenklaas, die in 1775 werd geradbraakt in deze traditie, net als Ephraim Aschardie in 1779 wegens een spectaculaire diefstal werd opgehangen. In hoeverre men in deze gevallen echter van 'criminele netwerken' moet spreken is de vraag: in beide gevallen lijkt het eerder om criminele families te gaan.

Wat leert ons Schlüters boek? In de eerste plaats is het aantal terechtgestelden dat hij in zijn bronnen aantrof gering: 85 doodvonnissen tussen 1493 en 1868, leverden 77 executies op in de periode tot 1818: gemiddeld eens in de vier jaar werd er in Twente iemand opgehangen. In feite was de tussentijd vaak groter: tussen 1626 en 1649 en tussen 1728 en 1743 vond geen enkele executie plaats, en de auteur geeft al aan dat de piek in de tijd van de tachtigjarige oorlog lag, 'door de soldaten die wegens moord, plundering, verraad of desertie werden terechtgesteld' (161). Schlüter benadrukt dat zijn lijsten van dood- en lijfstraffen ongetwijfeld onvolledig zullen zijn, en dat zal nog meer voor de lijfstraffen gelden dan voor de executies: hij trof er slechts 48 aan in de periode 1567 tot 1819. Misschien houdt dit verband met een probleem dat het hele boek treft: door zijn nadruk op executies en lijfstraffen geeft het geen compleet beeld van de criminele rechtspleging. Het accent ligt niet op de procesgang, maar op het resultaat van de processen. Dit maakt het — ook wanneer we in aanmerking nemen dat simpele doodslag een misdrijf was waarop een boete stond — onmogelijk om na te gaan waarom bepaalde personen wel en andere niet ter dood werden veroordeeld. Merkwaardig is het geval van Berendina Hertgers, in 1748